

ваў арганічнага і неарганічнага паходжання, што зніжала якасныя характарыстыкі сыравіны і маггло быць прычынай натуральнага браку ў час расшчаплення. Не меншую ролю ў развіцці крамянёвай індустрыі грэнскай культуры адыграў і фактар даступнасці сыравіны. Паверхневае распаўсюджванне мелавых парод з багатымі запасамі крэменю, што асабліва адзначаецца для басейна р. Сож, спрыяла фарміраванню нерацыянальных адносін грэнскага (і не толькі) насельніцтва да выкарыстання сыравінных рэсурсаў. Сведчаннем апошняга з'яўляецца наяўнасць жаўлакоў крэменю, на паверхні якіх захоўваюцца негатывы двух-трох бессістэмна нанесеных сколаў; вялікая колькасць адходаў вытворчасці (60–80%), нуклеусаў, пакінутых на пачатковай стадыі расшчаплення. Назіраецца імкненне ў выкарыстанні «грэнцамі» натуральна расколтых кавалкаў крэменю ў якасці нарыхтовак для прыладаў.

Першы этап працэсу расшчаплення – падрыхтоўка прэ-нуклеуса. Яна зводзілася да стварэння ўдарнай пляцоўкі папярочным усячэннем крамянёвай канкрэцыі. Звычайна падбіраліся выцягнутыя па восі жаўлакі сплюсчана-авальных прапорцый, памеры якіх у сярэднім вагаюцца 50–80 мм у даўжыню, 30–50 мм у шырыню і 30–50 мм у таўшчыню. Са створанай ударнай зоны здзяйсняўся першы падоўжаны скол, які фарміраваў плоскасць расшчаплення і даваў магчымасць правесці новыя зняцці.

Тэхніка расшчаплення крэменю на стаянках грэнскай культуры характарызуецца сістэмай паралельнага сколвання нарыхтовак (мал. 1: 33–34). Сярод нуклеусаў пераважаюць аднапляцовачныя ядрышчы (30–50%), пры невялікай колькасці двухпляцовачных і аморфных. У грэнскіх комплексах вядома яшчэ адна разнавіднасць нуклеусаў – трохпляцовачная (Бароўка, Грэнск). Але, нягледзячы на такую разнастайнасць у формах нуклеусаў, ідэя монафронтальнага сколвання нарыхтовак у грэнскай культуры з'яўляецца дамінуючай. Нават сярод двухпляцовачных ядрышчаў плоскасці расшчаплення размешчаны на адным баку жаўлака і характарызуюцца сустрэчным сколваннем нарыхтовак. І толькі каля 2–5% двух- і трохпляцовачных нуклеусаў маюць смежныя, супрацьлеглыя, незалежныя адзін ад аднаго паверхні сколвання.

Нуклеусы характарызуюцца шырокай плоскасцю сколвання, якая дазваляла атрымаваць ад двух да пяці сколаў. Контрфронт большасці ядрышчаў (60–80%) не аформлены і захоўвае жаўлачную скарынку. Ударныя пляцоўкі маюць гладкую паверхню, якая ў працэсе расшчаплення маггла падпраўляцца двума-трыма папярочнымі сколамі ці поўнасцю пераафармляцца. Вугал сколвання нарыхтовак вагаўся ў межах 55–90°, у сярэднім – 80–85°. Слядоў апрацоўкі кромкі ўдарнай пляцоўкі не назіраецца: яна выступае над плоскасцю расшчаплення. У асобных выпадках атрыманне сколаў маггло адбывацца і без афармлення ўдарнай зоны, аб чым сведчаць наяўнасць нуклеусаў і адшчэпаў, якія захоўваюць натуральную паверхню жаўлака.

Асноўны тып нарыхтоўкі – адшчэп, пласціністы адшчэп і пласціна, якія атрыманы ў тэхніцы цвёрдага ўдару. Ускосным пацверджаннем апошняга з'яўляюцца знаходкі крамянёвых адбойнікаў (Грэнск, Журавель, Паклады-2) і марфалогія сколаў. Звычайна гэта кароткія, вузкія (50–60%) і шырокія (35–40%), але тонкія адшчэпы, большасць якіх захоўвае жаўлачную скарынку на паверхні (60%). Пласцін на грэнскіх стаянках у 3–5 разоў менш, чым адшчэпаў. Яны вызначаюцца падоўжанымі і шырокімі (80–90%) прапорцыямі, паралельнай агранкай краёў (60–70%). Індэкс масіўнасці пласцін адпавядае тонкім (каля 50–60%) і тоўстым (30–40%) сколам. Увогуле ўсе адшчэпы і пласціны характарызуюцца наяўнасцю выразнага ўдарнага бугарка, шырокай паверхняй гладкай (у асобных выпадках – скарынкавай) пляцоўкі, адсутнасцю слядоў рэдуцыравання выступаючага карніза.

У другаснай апрацоўцы грэнскім насельніцтвам шырока выкарыстоўваліся: стромкае і паўстромкае рэтушаванне нарыхтоўкі, накіраванае на змяненне яе формы, тэхніка разцовага сколу, абіўка (мал. 1: 1–32). Комплекс прыладаў складаюць скрабкі канцавыя (пераважаюць), двайныя, акруглыя, з “шыпам”; разцы рэтушныя, на зломе нарыхтоўкі, двухгранныя і камбінаваныя; вырабы з выемкай, праколкі

А.У. Коласаў (г. Магілёў, РБ)

КРАМЯНЁВЫ ІНВЕНТАР ГРЭНСКАЙ КУЛЬТУРЫ ФІНАЛЬНАГА ПАЛЕАЛІТУ

Грэнская культура сваё навуковае абгрунтаванне набыла пасля работ 1960 – 1990-х гг. У.Д. Будзько [1], В.Ф. Капыціна [3–4], У.П. Ксянзова [6] і А.Г. Калечыц [2]. За гэты час стацыянарна было вывучана каля 20 помнікаў гэтай культуры, стала вядома некалькі дзесяткаў месцазнаходжанняў асобных прыладаў, асноўная частка якіх канцэнтруецца на тэрыторыі Верхняга Падняпроўя. У выніку з'явілася магчымасць гаварыць не толькі аб культурнай своеасаблівасці фінальнага палеаліту на ўсходзе Беларусі, але і паставіць шэраг пытанняў, звязаных з вызначэннем генезісу і храналогіі асобных культурных з'яў позналедавіковага часу.

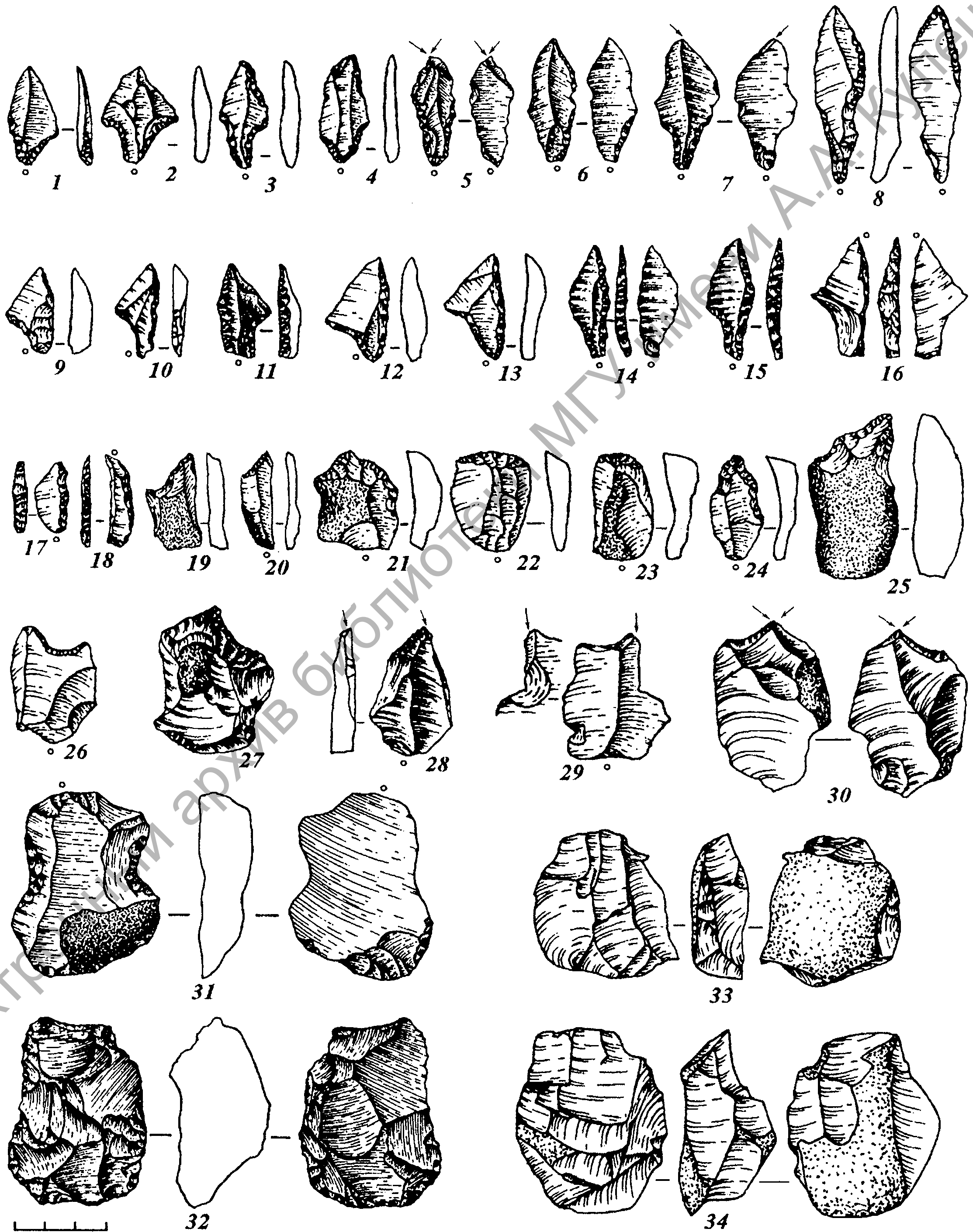
Аналіз калекцый стаянак Верхняга Падняпроўя і Пасожжа дазволіў вылучыць спецыфіку грэнскай культуры ў спосабах першаснай апрацоўкі крэменю і формах прыладаў працы. У якасці сыравіны выкарыстоўваўся крэйдавы крэмень шэрага колеру, які мае ўключэнні мелу і іншых рэчы-

вуглавая і сярэдзінная, вастрыі сіметрычныя і асіметрычныя (а сярод іх сустракаецца найбольш устойлівая форма – з дзюбападобным джалам), пласціны са скошаным рэтушшу канцом, пласціны з прытупленым краем, сякучыя прылады, асобныя з якіх маюць перахоп.

Культурнавызначальнымі для грэнскіх помнікаў з'яўляюцца наканечнікі стрэл (мал. 1: 1–16). Яны пададзены дзвюма асноўнымі групамі: чаранковымі і асіметрычна-чаранковымі наканечнікамі з супрацьлеглай бакавой выемкай (грэнскі тып). Галоўная рыса групы чаранковых наканечнікаў – добра вылучаны чаранок стромкай ці паўстромкай рэтушшу з боку спінкі, які размешчаны на праксімальным канцы нарыхтоўкі і захоўвае выступаючы ўдарны бугарок (мал. 1: 1–8). Па спосабах афармлення пярэ і чаранковай часткі гэтых наканечнікаў маюць свае адметнасці. Так, вылучаецца тып простых чаранковых наканечнікаў з натураль-

ным пяром, якое ў большасці мае канвергентнае заканчэнне (мал. 1: 1–2). Вастрыі асобных наканечнікаў падпраўлены стромкай ці паўстромкай рэтушшу і ў залежнасці ад яе размяшчэння ўтвараюць наступныя варыянты: рэтуш нанесена толькі з боку спінкі, з'яўляецца поўнасцю вентральнай ці супрацьлеглай; пяро наканечнікаў можа быць скошана і дадаткова падпраўлена разцовым сколам (мал. 1: 3–8). Апошні варыянт наканечнікаў са скошаным пяром нагадвае вядомы ў літаратуры “арэнбургскі тып”, але адрозніваецца ад яго размяшчэннем пярэ пераважна ў дыстальнай частцы пласцінчатай нарыхтоўкі (мал. 1: 3).

Сваю варыябельнасць чаранковыя наканечнікі праяўляюць і ў афармленні насада. Найбольш характэрнай рысай для гэтай групы наканечнікаў з'яўляецца вылучэнне чаранка стромкай (паўстромкай) дарсальнай рэтушшу. Аснова такіх наканечнікаў можа быць зламанай або рэтушаванай, што

Мал. 1. Асноўныя катэгорыі крэмнёвага інвентару грэнскай культуры:

1–16 – наканечнікі стрэл; 17–18 – пласціны з прытупленым краем; 19–20 – пласціны са скошаным рэтушшу канцом; 21–23 – скрапкі; 24–25 – вастрыі; 26–27 – вырабы з выемкай; 28–30 – разцы; 31–32 – сякучыя прылады; 33–34 – нуклеусы (1, 5–7, 11, 14–15, 31–32 – Каромка; 2–4, 8–9, 12–13, 17–30 – Бароўка; 10, 16, 33–34 – Паклады-2)

збліжае гэтыя варыянты наканечнікаў з валкушанскімі аналагамі [9, с. 31-48]. Маюцца таксама прадметы, чаранковая частка якіх вызначана супрацьлеглай рэтушшу. У асобных выпадках насад наканечнікаў утвораны паўстромкай вентральнай рэтушшу (Ворша-1, Журавель).

Група асіметрычна-чаранковых наканечнікаў з бакавой выемкай характарызуецца наступнымі рысамі: адзін бок нарыхтоўкі поўнасьцю рэтушаваны пад вуглом 70–90°, а супрацьлеглы край у чаранковай частцы падкрэслены выемкай (мал. 1:9–16). Вырабы маюць клінападобнае сячэнне і характарызуецца больш устойлівымі прапарцыямі. В.Ф. Капыцін адзначаў тэхналагічную сувязь паміж марфалогіяй нарыхтоўкі, спосабамі яе другаснай апрацоўкі і самай формай асіметрычных наканечнікаў [4, с. 42-43]. Апошнія, на думку даследчыка, павінны былі забяспечваць нанясенне колюча-рэжучай раны [4, с. 43]. Функцыянальнае вывучэнне гэтай групы прадметаў паказвае, што яны выкарыстоўваліся не толькі ў якасці наканечнікаў стрэл, але і як укладышы для паляўнічага ўзбраення [5, с. 135-147]. На асобных прадметах захоўваюцца сляды ад праколвання скуры [7, с. 202-211, таб. XLVI].

У асобную групу вылучаюцца наканечнікі, насад якіх дадаткова апрацаваны плоскай вентральнай рэтушшу (мал. 1: 7). Яны сустракаюцца як сярод чаранковых форм наканечнікаў (асабліва наканечнікаў са скошаным пяром), так і асіметрычна-чаранковых з бакавой выемкай. Падобныя формы прадметаў узбраення звычайна адносяць да ліку гібрыдных [8, р. 267-270, fig. 4], якія спалучаюць у сабе рысы грэнскай (форма наканечніка) і свідэрскай (прыём плоскага падчэсвання чаранка) культур. Але паходжанне гэтай групы наканечнікаў застаецца невядомым. Па-першае, такія наканечнікі прадстаўлены адзінкавымі экзэмплярамі і плоскае падчэсванне тут можна разглядаць як выпадковасць. Па-другое, нельга выключаць варыянт самастойнага ўзнікнення спосабу плоскага падчэсвання чаранковай часткі наканечнікаў, не меўшага, падкрэсліваем, паўсюднага распаўсюджвання сярод грэнскіх старажытнасцей. Больш таго, для грэнскіх наканечнікаў найбольш характэрным быў прыём не падчэсвання, а папярочнага ўсячэння ўдарнага бугарка адным-двума і болей аднапраўленымі сколамі, што вяло да патаншэння базальнай часткі чаранка. У гэтым бачыцца некаторае адрозненне ад класічных свідэрскіх спосабаў апрацоўкі чаранковай часткі наканечнікаў плоскай рэтушшу – больш акуратнай і тэхнічна вытрыманай.

Для грэнскага тэхнакомплексу не характэрна і наяўнасць геаметрычных мікралітаў (трапецый, трохкутнікаў, сегментаў), што, з аднаго боку, адлюстроўвае спецыфіку гэтай культурнай з'явы на фоне блізкароднасных іенеўскіх і пясоchnароўскіх старажытнасцей, а з другога – можа з'яўляцца храналагічным паказчыкам. Калі строга падыходзіць да трапецый як аднаго з фактаў храналагічнага вызначэння культуры, то трэба адзначыць знаходку грубай асіметрычнай трапецыйі ў крамянёвым інвентары стаянкі Хвойна, якая па стратыграфічных назіраннях датуецца пачаткам позняга дрыясу [3, с. 25-27]. Вядомы трапецыйі і ў калекцыі Грэнскай стаянкі, але адсутнасць выразнай стратыграфіі помніка, наяўнасць розначасовых матэрыялаў не дазваляе звязаць знаходкі гэтых мікралітаў уласна з грэнскім комплексам. З'яўленне і распаўсюджванне трапецый адлюстроўвае не толькі далейшае развіццё і ўдасканаленне паляўнічага ўзбраення насельніцтва культуры асіметрычных наканечнікаў з бакавой выемкай, але з'яўляецца паказчыкам культурна-гаспадарчых змен, што, безумоўна, звязана з экалагічнымі фактарам.

Такім чынам, вырашэнне асноўных праблем развіцця грэнскай культуры непарыўна звязана з вызначэннем яе археалагічнага кантэксту, г.зн. таго набору прыкмет, якія з дапамогай рэчавых крыніц дазваляюць акрэсліць яе культурную спецыфіку ў прасторы і часе, а ў далейшым – выйсці на новы тэарэтычны ўзровень вывучэння пытанняў культуралагічнага кшталту.

Літаратура:

1. Будько, В.Д. Памятники свідерско-грэнскай культуры на тэрыторыі Беларусі // В.Д. Будько // Матэрыялы і даследаванні па археалогіі СССР. – № 126. – М.-Л., 1966. – С. 35-46.

2. Калечиц, Е.Г. Человек и среда обитания. Восточная Беларусь. Каменный век / Е.Г. Калечиц. – Мн., 2003.
3. Копытин, В.Ф. Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья / В.Ф. Копытин. – Могилев, 1992.
4. Копытин, В.Ф. У истоков грэнской культуры. Боровка / В.Ф. Копытин. – Могилев, 2000.
5. Кравцов, А.Е. Опыт функционально-планиграфического анализа мезолитической стоянки Беливо-4Г-северная / А.Е. Кравцов, М.Г. Жилин // Российская археология. – 1995. – № 2. – С. 135-147.
6. Ксензов, В.П. Мезолит Северной и Центральной Беларуси / В.П. Ксензов // Материалы по археологии Беларуси. – Вып. 13. – Мн., 2006.
7. Поплевко, Г.Н. Методика комплексного исследования каменных индустрий / Г.Н. Поплевко // Труды Ин-та истории материальной культуры. Т. 23. – СПб., 2007.
8. Butrimas, A. Tanged points cultures in Lithuania / A. Butrimas, T. Ostrauskas // Tanged pointes cultures in Europe. – Lublin, 1999. – P. 267-271.
9. Szymczak, K. Epoka kamienia Polski północno-wschodniej na tle środkowoeuropejskim / K. Szymczak. – Warszawa, 1995.